

БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУДАҒЫ АЛТЫНСАРИННИҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫНЫҢ РӨЛІ

Бассир А. М. – Маңғыстау облысы, Мұнайлы ауданы, №2 жалпы білім беретін мектептің, тарих пәні мұғалімі.

Мақалада білім беруді дамытудағы Ы. Алтынсариннің философиялық-педагогикалық мұрасының рөлі ашылады.

Ыбырай Алтынсарин бұған дейін қазақ ақындары қолданған татар және араб-парсы өрнектерімен көмкерілген жасанды кітап тілінің орнына қазақ тілінің тазалығы үшін батыл жаңашыл ретінде әрекеттері туралы баяндалады.

Түйінді сөздер: білім беру, Ыбырай Алтынсарин, философия, педагогика, мұра.

Ыбырай Алтынсарин қазақ білімінде ерекше орын алады. Ол ақын, ойшыл, нағыз ұстаз, ғалым және өз халқының патриоты ретінде тәрбиелік идеяларды айтып қана қоймай, оларды іс жүзінде жүзеге асыра бастады. Орыс-қазақ мектебінде білім алып, Орынбор облыстық әкімшілігінде аудармашы болып жұмыс істеді, содан кейін Торғайдағы қазақ балаларына арналған бастауыш мектепте мұғалім болды. Алтынсарин ұзақ уақыт мектеп инспекторы бола отырып, қазақ жастары үшін орыс мектептерін ашуға ұмтылды. Ол осы мектептерге арналған оқулықтар да жазды. 1879 жылы оның «қырғыз оқырманы» және «қырғыз орыс тілін оқыту туралы алғашқы нұсқаулық» жарық көрді. «Оқырманға» жазушы-ағартушының өзінің көптеген әңгімелері мен өлеңдері, сондай-ақ орыс авторларының оның қазақ тіліне аударған, қарапайым және түсінікті тілде шығармалары енген.

Алтынсарин өзінің атақты «Кел, балалар, оқылық», «Өнер-білім бар жұрттар», «Ананың сүйі» атты өлеңдерінде жастарды және барлық қазақтарды оқып, жазуды үйренуге шақырды, білім – бұл балалардың болашағы ғана емес, сонымен қатар ата-аналар үшін де, бұл аналар мен бүкіл халықтың бақыты үшін маңызды.

Бір Құдайға сиынып,
Кел, балалар, оқылық
Оқығанды көңілге,
Ықыласпен тоқылық!
Істің болар қайыры,
Бастасаныз Аллалап.
Оқымаған жүреді –
Қараңғыны қармалап.
Кел, балалар, оқылық
Оқығанды көңілге –
Ықыласпен тоқылық!

«Әке мен бала» және «Жаман жолдас» повестеріне гуманистік идеялар еніп отыр. Еңбек адам тіршілігінің негізі ретінде әрекет етеді, тіпті кішігірім жұмыстан жалтарған адам одан да көп нәрсені істеуге мәжбүр болады, ал өмірде азды бағалай алмайтын және бағалағысы келмейтін адам барған сайын одан да көп қалдыра алады.

Адам өмірінде оның көптеген істері мен қарым-қатынасында жолдасының, досының алатын орны ерекше тұлға ретінде қалыптасуында, сондықтан да жолдасының жақсы не жаман болуының маңызы өте зор. Адалдық, шыншылдық, батылдық қасиеттер жақсы досқа ғана тән қасиеттер, тек қана осындай дос адам өміріндегі қиын сәттерде тірек болып, күш-қайрат бере алады.

Ыбырай Алтынсарин қазақ жастары – халықтың болашағы – ғылымды игеруге байыпты қарайтын болса, олар көп нәрсеге қол жеткізе алатындығына сенімді. Ыбырай «Білім мен ғылымға ие халықтар» поэмасында жастарға жалынды үндеуімен арнайы жүгінеді:

Молодежь! Мои друзья!
Зелень свежая полей!
Сверстников своих догнать
Постарайтесь поскорей.
То, что сделать не смогли
Мы, седые старики,
Вы теперь должны достичь,
Вы грядущего ростки!

Ыбырай Алтынсарин қоғам болашағы жас ұрпақтың қолында екенін анық түсінді. Ол қазақ халқын ортағасырлық қараңғылықтан шығаруды армандады және сол арманын жастар жүзеге асыратынына кәміл сенді.

Бауырластықты жырлай отырып, дамуға жету жолында бірлікке шақыра отырып, ағартушы

ақын ең алдымен халқының амандығын армандады. Өзінің артында бай өмірлік тәжірибесі бар ақын жас буынға жақсы кеңестер береді, мысалы, «Ей, жігіттер!» «Ей, жігіттер!» өлеңі.

Эй, жігіттер, үлгі алмаңыз,
Азған елдің ішінен.
Алыс-алыс қашыңыздар,
Зияндасты кісіден.
Жақсыны көзден салмаңыздар,
Жақсыдан қапы қалмаңыздар.
Өзі болған ерлердің,
Аяғынан алмаңыздар.
Әр елге, әр жұртқа алтын
Сақа табылмас!

Ыбырай сипаттамалары шынайы, мәнерлі және терең эмоционалды, өйткені оларды шынайы патриоттық мақтаныш сезімі қыздырады. Қазақ әдебиетінде мұндай лирикалық өлеңдер Ы.Алтынсаринге дейін ешқашан кездеспегенін атап өту маңызды. Алтынсарин «Көктем» және «Күз» өлеңдерінде, шын мәнінде, қазақ поэзиясында алғаш рет өз халқының көшпелі өмірінің жарқын суреттерін түсіріп, реалистік пейзаждың керемет мысалдарын келтірді.

Ы.Алтынсарин ана туралы өлеңдерінде, анаға деген махаббатын көрсеткен. «Ананю сүю», «Ана махаббаты».

Кім сендерді, балалар, сүйе-тұғын,
Қуанышыңа қуанып, қайғыңа күйе-тұғын?
Түн ұйқысын төрт бөліп, кірпік қақпай,
Шешең байғұс дамылсыз жүре-тұғын.
Кім сендерді, балалар, тербететін,
Еркелетіп, ойнатып, сергітетін?
Жалқау болсаң, балалар, жаман болсаң,
Қамқор анаң көз жасын көлдететін.
Кім сендерді сағынар шетке кетсең,
Ғылым іздеп, тез қайтпай, көпке кетсең?
Ұмытпа, ең кемінде жұлдыз сайын
Хат жазып тұр, төбесі көкке жетсін.
Кім сағынар сендерді келгеніңше,
Құлындарын көзімен көргеніңше?
Сендер қайтып келгенде адам болып,
Еш арманым болмас дер өле-өлгенше.

Оның шығармашылығында гуманизммен, басқа халықтарға деген құрметпен сіңірілген шығармалар маңызды орын алады. Бұл сезім оның «Өсиет өлеңдер», «Нұсқаулық» поэмасында айқын көрінеді:

«Өсиет өлеңдер»
Жаратты неше алуан жұрт бір құдайым
Тең етті бәрімізге күн мен айын.
Адамның адам біткен баласымыз,
Қайсың бөлек тудың деп айырайын!
Бәріміз бір адамның баласымыз,
Жігіттер, бір-біріңе қарасыңыз!
Өмір деген бес күндік кетер өтіп,
Атаң барған орынға барасыңыз!

Жоғарыда айтылғандай, Ы.Алтынсарин – мұғалім, қазақ тіліндегі алғашқы оқулықтардың авторы. Ол өзінің әдеби-педагогикалық жұмысында алдыңғы қатарлы орыс әдебиеті мен педагогикасының тәжірибесінен шығады. Белинскийдің және басқа орыс демократтарының идеялары қазақ тілінде тұңғыш толыққанды оқулық «Қырғыз хрестоматиясы» құрастырудың негізгі принциптерін жасауға көмектесті. Алтынсариннің пікірінше, халық поэзиясы баланы жақсы тәрбиелейді. Демек, Алтынсариннің оқу-педагогикалық эксперименттерінде халық поэзиясына елеулі рөл бөлінеді. Атақты «Қырғыз хрестоматиясында» қазақ әндері, мақал-мәтелдер, ертегілер, аңыздар, айтыстар бар. Ш.Уәлихановтан кейін Ыбырай Алтынсарин өзінің публицистикалық шығармаларында өз халқының мүддесін қорғайды. Ол бүкіл өмірінде ауызша халық шығармашылығының материалдарын талмай жинаған, қазақтың салт-дәстүрін, тұрмысы мен әдет-ғұрпын зерттеген. Осының бәрін ол жүйелеп, өңдеп, тиісті жалпылама жасады. Оның «Орынбор департаменті қазақтарындағы үйлену тойларындағы, жерлеу мен еске алу кезіндегі әдет-ғұрып туралы очерктері» еңбегі ғылыми ортада жоғары бағаланды. Бұл жұмыс этнографиялық еңбек ретінде ғана емес, журналистикаға қосқан құнды үлесі ретінде ғылыми және практикалық қызығушылық тудырады. Онда қазақ әлеуметтік ой тарихында алғаш рет қазақ әйелдерін әлеуметтік және тұрмыстық құлдыққа түсірудің қалыптасқан жүйесі айыпталады. Ыбырай Алтынсариннің

журналистік қызметінің дамуына үлкен әсер етті «Орынбор парағы» газеті, оны 1873 жылы жариялауды ол алғашқылардың бірі болып қолдады. Бұл газетте Ы.Алтынсариннің ғылыми-танымдық сипаттағы мақалалары, жергілікті қазақ халқының өмірінен алынған очерктері жарияланды.

1879 жылы 2 желтоқсанда «Орынбор листовкасында» Ы.Алтынсариннің «Қырғыз хрестоматиясына» алғысөзі жарияланды, онда ол осы кітапқа енген материалдардың қазақ халқының өмірінен алынғандығын, бұл кітапты пайдаланбауға арналған деп түсіндірді. Оқулық ретінде ғана емес, сонымен қатар жаппай оқуға арналған кітап ретінде. Автор нақты мысалдарды қолдана отырып, орыс педагогикасы жетекшілерінің озық тәжірибесін қарызға ала отырып, халыққа білім беруді дамыту арқылы қазақтарды орыс мәдениетімен таныстыру қажеттілігін көрсетті. Ыбырай Алтынсарин мен Н.Ильминскийдің корреспонденциясы үлкен қызығушылық тудырады. Николай Иванович Ильминский, Қазан университетінің профессоры, қазақ мұғалімдер семинариясының директоры болған. Дарынды шығыстанушы, ол қазақ тілін, этнографиясын, фольклорын зерттеді.

1862 жылы «Ертарғын» поэмасын жазып, бастырып шығарды. Сонымен бірге Алтынсарин Санкт-Петербург және Новороссийск университеттерінің профессоры В.Григорьевпен хат жазысып тұрды. Тіл, археология, этнография, тарих туралы көптеген еңбектердің авторы, ол қазақ халқына білім беруде көп еңбек сіңірді. Ол ресми тілде қолдану бойынша қазақ тілінің «құқығын қалпына келтіру» мәселесін көтерді. Ол орыс алфавитін қазақ тіліне енгізу идеясын ұсынды. Алтынсарин Василий Владимирович Катаринскиймен де хат жазысқан. 1875 жылдан өмірінің соңына дейін, яғни 1902 жылға дейін Катаринский Орынбор оқу округінде мектептердің учаскелік инспекторы қызметін атқарды. Катаринский бірқатар оқулықтарды құрастырды: «Қазақтарға арналған әліппе», «Орыс тілінің қазақтарға арналған практикалық сабақтары», «Орысша-қазақша және қазақша-орысша сөздік».

Ыбырай Алтынсарин ғылыми және ағартушылық қызметпен қатар көрнекті қоғам қайраткері ретінде де танымал. Ол мүмкіндігінше көп адамның Қазақстанда білім алуы үшін барын салды. 1887 жылы Ыбырай Алтынсарин алғаш Торғайда қазақ қыздарына арналған мектеп ашты. Олардың кәсібінің негізгі тақырыбы қолөнер болды: қолмен тігу, машинкаға тігу, кесте тігу, тоқу, алтын тігу. Бұл әйелдер мектебінің ашылуы қазақтарға әсерлі әсер қалдырды.

Ыбырай Алтынсарин бұған дейін қазақ ақындары қолданған татар және араб-парсы өрнектерімен көмкерілген жасанды кітап тілінің орнына қазақ тілінің тазалығы үшін батыл жаңашыл ретінде әрекет етті, ол қарапайым, бейнелі, нағыз халық тілінде жазылған. Алтынсарин өз шығармаларында метафораларды, аллегорияларды, салыстыруларды кеңінен қолданды. Ол қазақ халқының өмірін бейнелейтін қарапайым сөздерді енгізуден қорықпады.

Біз алғыс білдіретін ұрпақтар тәрбиешіміздің бай мұрасын мақтанышпен қабылдаймыз. Оның қазіргі заманғы жағдайдағы халқымыздың тағдырын айқындайтын, мәдениет пен ағартушылықты, өзіндік ерекшелік пен тәуелсіздікті көтеретін ұлттық бірлікке, бейбітшілік пен келісім сабақтарына, діни төзімділікке шақыруы біздің мемлекетіміздің саясатының жетекші жұлдызына айналды.

Әдебиеттер тізімі

1. **Антология педагогической мысли Казахстана.** [Текст] // Сост. Калиев С., Аюбай К. Алматы, 2012 – 129с.
2. **Кузьменко, О.** «Нет, весь я не умру» [Текст] // «Ленинский путь» – 1991. – 20 июня. – С. 1-2.
3. **Каирбеков Г.** «Пусть дух его осеняет нас» [Текст] // «Учитель Казахстана» – 1991. – 31 октября. – С.1.
4. **Омарова, К.** Ибрай Алтынсарин о воспитании. [Текст] // «Костанайские новости» – 2001. – 14 августа. – С.1.
5. **Шаяхметов, А.** «Родник, утоляющий жажду» [Текст] // «Ленинский путь» – 1991. – 22 июня. – С.4.

ӨОЖ 159.9

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АГРЕССИЯҒА БЕЙІМДІЛІГІНІҢ ПСИХОФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ

Бейсембаева А. – педагогика ғылымдарының магистрі, Ақмола облысы білім басқармасының жанындағы «Көкшетау қаласы, жоғары техникалық колледж» МКҚК педагог-психолог.

Балтабекқызы М. – өзін-өзі тану пәнінің оқытушысы, Ақмола облысы білім басқармасының жанындағы «Көкшетау қаласы, жоғары техникалық колледж» МКҚК.

Мақала жас өспірімдердегі агрессиялық тенденциялардың алдын-алу проблемасына арналған.

Түйін сөздер: агрессия, мінез-құлық, өзін-өзі өлтіру, нашақорлық.